

12 ledna 2019

Posudek práce
Studie o poezii a poetice
předložené Josefem Hrdličkou
pro účely habilitačního řízení

Studie poezie a poetiky Josefa Hrdličky je vynikající sbírkou esejů. Kniha se zabývá několika myšlenkami, sleduje jejich souvislosti a důsledky, a během tohoto procesu vnáší světlo do oblasti dosud mlhavé. Je pozoruhodná svým teoretickým rozsahem a kritickou obratností, která autorovi umožňuje pohybovat se mezi obory (filozofií, literární kritikou), jakož i propojovat klíčové postavy české literární tradice s širšími hnutími evropského myšlení a literatury v devatenáctém a dvacátém století. Podle mého názoru, práce splňuje všechny nezbytné náležitosti habilitačního textu a autorova kandidatura by nyní měla být postoupena do další fáze habilitačního řízení na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Nahodilý čtenář by mohl mít pocit, že rozmanitost námětů v knize ji činí méně přesvědčivou. Takové chápání opomíjí způsob, jakým jsou všechny tyto exkurze – kameny Rogera Calloise, návštěva Jana Zahradníčka v jeho cele v Bartolomějské, seznamování Jiřího Koláře s Paulem Celanem, kromě mnoha jiných – pojištěny Hrdličkovými opakujícími se hlavními zájmy. V teoretických pojmech - tedy těch, které definuje teorie lyriky - lze Hrdličkův dotaz formulovat z teoretického hlediska jako: kdo promlouvá v básni? Z politického hlediska by to mohlo být formulováno jako: může básník promlouvat v básni v dobách represe? A pokud nikoliv, jak si máme vykládat básně, které se objevovaly v Československu, řekněme, v padesátých letech minulého století, a to oficiálně i neoficiálně? Z geologického hlediska: jak ovlivňuje radikálně delší časový rámec básnickou řeč? Způsobí, že začne ztrácet smysl, nebo ji lze prodloužit v čase inovativním způsobem? Z kanonického hlediska: jak můžeme porozumět řeči básně mimo rámec národního kánonu? Z biografického hlediska: jak je mluvčí básně ovlivněn vyhnáním ze svého společenství (jazykového, kulturního, rodinného)? Má takové poezie blíže k neexistenci než ta, která se skládá uprostřed tohoto společenství? Tyto otázky se ubírají různými směry, všechny jsou však motivovány stejným zájmem, a právě toto se vystupuje do popředí při dočítání knihy.

Začnu analýzou exilové poezie. Porovnáním Ovidia a Charlese Baudelaira Hrdlička poskytuje dva diametrálně odlišné příklady: Ovidia poslali do Tomisu, odkud psal svá *Tristia*, zatímco Baudelaire zůstává v Paříži a stává se „vnitřním exulantem“, který je na štíru se svým společenstvím. Hrdlička správně poznamenává, že ne všechnu poezii napsanou v exilu lze označit za exilovou poezii - básník, který třeba doma skládal nádherné lyrické básně o stromech, pokračuje se stejným tématem i v zahraničí – čímž se dostáváme ke otázce, co vlastně je exilová poezie. Říkal jsem si, zda Hrdlička, když nazývá Baudelaira básníkem exilu, tento termín příliš nenatahuje a nakonec ho činí neužitečným pro označení způsobu přemýšlení o poezii a literatuře. Teprve když jsem si přečetl kapitoly o takových českých básnících jako, kromě jiných, Ivan Blatný, Ivan Diviš, Konstantin Biebl a Milada Součková, začal jsem vidět užitečnost dané myšlenky. Vnáší tolik potřebné nuance do kategorie exilové poezie a odvádí nás od redukování děl těchto různých básníků.

S tím souvisí i myšlenka mluvčího nebo postavy (persony) v básních. Milada Součková se ve svých básních stává Josefínou Rykrovou. Hrdlička se oprávněně ptá, kdo vlastně je tato osoba a

odmítá ji považovat za čistě fiktivní (ve stylu Pessoaově), ale ani za zcela biografický subjekt. Bylo by příliš jednoduché říci, že Ryková umožňuje Součkové *distancovat se* od vlastního příběhu imigrantky změnou úhlu prostřednictvím persony, a tak snížit dojemnost příběhu (sebelítost skutečně není něčím, čím by se Součková zabývala). Hrdlička poznamenává:

Josefína Ryková *je* tím, čím Milada Součková *byla* ve skutečnosti nebo v idealizované minulosti. Tato identita ale neplatí pro přítomnost *ted' a tady*, protože tu Josefína nemá, je vždy jen v básni. V tomto ohledu literarizovaná nebo estetizovaná paměť v básních dostává povahu uspořádaného světa, je logická, protože vše v ní má svůj význam, ačkoli nepodléhá časové chronologii, spíše jí vládne čas opakujících se situací [...]

Toto by se dalo nazvat strategií exilu a je jednou z několika různých strategií, které Hrdlička ve své knize zkoumá. Nemůžeme si kontrafaktuálně představovat jakou poezii by Součková skládala, kdyby byla zůstala v Československu (možná vůbec žádnou). A ačkoliv Hrdlička nezvažuje protipříklady, řekněme, českého básníka, který zůstal doma, může nás napadnout souvislost s Janem Zábranou, zejména v básni jako je Zkrat, kde figuruje rozkol v politickém i osobním životě. Pro Zábranu to byl únor 1948, který ho oddělil od jeho vlastního mládí. Mnoho básní ze sbírky *Stránky z deníku* jsou generovány tímto rozdělením sebe (*self*), čímž Zábrana dobře zapadá do Hrdličkovy charakterizace Baudelairovy exilové poezie. A opět, tato myšlenka rozdělení básníka mluvčího - ať již u Součkové nebo u Zábrany - se obloukem vrací užitečným způsobem k pojednání Jonathana Cullera o mluvčím básně v jeho Teorii lyriky (*Theory of the Lyric*), přičemž Hrdličkova kniha vyniká právě kvůli způsobu, jakým neustále vyvolává další diskusi, kontrast a debatu.

Kolář, na druhé straně, *sebe* z básni *Prométheova játra* vymazává. Na toto může být opět nahlíženo jako na další strategii exilu, v tomto případě exilu vnitřního (Hrdlička pojednává o jeho básních z konce čtyřicátých let minulého století). I když se zmiňuje o sobě v *rámci* básní, je pouze jedním z dalších prvků v městském panoramatu. Podobně Zahradníček v básni *Zvon* odkazuje na básníky, které si představuje venku v ulicích Prahy v létě, čímž implikuje, že ani on, ani mluvčí jeho básně není básník (ač promlouvá v rýmovaných čtyřverších). V podobných bodech Hrdlička hbitě uvádí teorii lyriky do vysoce politicizovaného kontextu české literatury padesátých let. Nedělá to proto, aby vymazal nebo zavrhl důležitost kontextu buď české literatury nebo českých dějin, ale spíše proto, aby zahájil doplňující kritickou diskusi (podobně jako je naopak teorie lyriky obohacována kritikou, která zdůrazňuje politiku).

V pojednání o Kolářovi Hrdlička stručně připomíná Walta Whitmana, kterého Kolář se Zdeňkem Urbánkem přeložili v roce 1955. Hrdlička poukazuje na to, že i Whitman se zmiňuje o sobě ve *Zpěvu o mně*, jehož první vydání bylo jinak anonymní, bez uvedení jména autora na obalu nebo na první a zadní straně. Dále ho pak spojuje s Arthurem Rimbaudem. Podle mého názoru zde Hrdlička odbývá politický kontext Whitmanovy rané poezie, přehlíží její zapuštění v demokratické ideologii Spojených států v padesátých letech devatenáctého století. Proklamace sebe (*self*) v básni nachází své první a snad i konečné zdůvodnění jako výraz amerického individualismu a s ním související demokratické ideologie. Toto tvrzení samo o sobě by napadli mnozí američtí kritici, kteří by podpořili Hrdličkův výklad. Dovolte mi však, abych se u tohoto bodu zdržel a zeptal se, jaké jsou jeho důsledky pro Hrdličkovo chápání české poezie padesátých let dvacátého století. Na jednom místě klade do protikladu s Kolářem a ostatními českou oficiální poezii začátku padesátých let.

Ideologický básník je fakticky slepý k velké části skutečnosti, jako by na rozdíl od Rimbaudova vidoucího básníka podle pokynů redukoval své smysly pouze na ideologické obsahy. Zjevně se tu rozchází řemeslná zdatnost a bravura se schopností vidět, tedy autorská pozice a lyrické já. Proč by potom, v takové situaci měl veřejně vypovídat právě básník? Protože je jeho poezie rétoricky účinná? Protože využívá tradice?

Domnívám se, že zde Hrdlička přehlíží ideologická východiska svého vlastního kritického přístupu. Jeho český ideologický básník je slepý vůči realitě, kdežto Hrdličkou upřednostňovaní básníci prostě realitu *vidí*. V práci, která jinak vykazuje takovou filozofickou delikátnost, mě zde

překvapila drsnost charakterizace. Komunistické orgány v Československu od roku 1948 do konce padesátých let si přály realitu *změnit* realitu, a novým posláním poezie bylo odrážet, ale též naznačovat tuto novou realitu. Text, který tento požadavek nesplňoval, nebyl prostě považován za poezii. Kolář a další, ve stejné míře, toto odmítali brát na vědomí. Takovou představu poezie se související myšlenkou „autenticity“ pojišťuje demokratická ideologie. Jestliže někoho uráží představa básníků jako Rimbaud, Kolář, Součková, Zahradníček a Blatný jako ideologických básníků, je tomu tak jen proto, že demokratická ideologie se ve svém politickém a kulturním projevu většinou prezentuje jako pre- nebo mimo ideologická, s intuitivní obavou z reality ve veškeré její různosti, což, řekněme, komunistickým a fašistickým básníkům uniká (zde stále ještě hovoříme o evropské scéně poloviny dvacátého století). Jestliže s Hrdličkou v této věci nesouhlasím, neznamená to, že se tím snižuje můj obdiv jeho práce.

Musím zde též poznamenat, že se mi velmi líbí kapitola o Rogeru Calloisovi (kterou jsem měl tu čest překládat do angličtiny). Téměř na začátku knihy Hrdlička píše:

Příkladem takové variace může být Pascalův výrok o úzkosti z nekonečna, v němž je lidský čas nazřen měřítkem kosmického času. Pokud má poezie tento paradox preformulovat, musí na hranici obou zmíněných časů narušit obvyklý způsob řeči, který jen potvrzuje zažitý obraz světa. Musí hovořit v jiném režimu, i když bude používat tatáž slova. Jedním z příkladů takového posunu řeči jsou meditace nad kameny Rogera Cailloise.

V jiných kapitolách Hrdlička zkoumá, jak exil a historická traumata narušují náš zažitý obraz světa a důsledky, které to má, pro poezii. (Myšlenka takového pohledu [nebo obrazu] je zaznamenána také v kapitole o Gastonu Bachelardovi.) Caillois nabízí jiný druh narušení, protože naše životy, společenství a civilizace jsou zastíněny velkolepější chronologií geologie. Avšak namísto toho, aby toto narušení zůstalo abstrakcí slov s řeckými kořeny, nabývá fyzického tvaru kamenů, s kterými francouzský autor střetává ve svých textech. Hrdličkův přístup je opět dobře načasován, překrývá se s myšlenkami ekologie a hyperobjektů, kterými v současnosti žije anglofonní kritiku.

Blízko na začátku knihy se Hrdlička ptá: „V jakém směru může být tedy [Cullerova] Teorie lyriky přínosná pro české prostředí?“ Stejnou otázku klade i u Paula Celana, Rogera Cailloise, Arthura Rimbauda, Gastona Bachelarda, Theodora W. Adorna a mnoha jiných v celé této skvělé, originální knize. Ve vztahu ke Cullerovi odpovídá na tuto otázku následovně: „Cullerův komparativní záběr [...] dobře ukazuje, jak přínosné je přistupovat k poezii v širším rámci, než je národní literatura.“ Totéž lze oprávněně říci of Hrdličkově vlastní knize.

Než skončím, musím přiznat, že Josefa Hrdličku znám osobně již více než deset let a že v mnoha ohledech byl pro mne přínosný jeho intelektuální a umělecký příklad. Těší mě, že toto zde mohu potvrdit, stejně jako mě těší, že zde mohu nabídnout těchto několik málo poznámek obsahujících obdiv a ocenění jeho *Studie o poezii a poetice*.

Doc. Justin Quinn, Ph.D.